

Kritik, praktik, vetenskap

Mot en ny teoretisk självförståelse?

Nationell forskningskonferens, Uppsala den 22-23 mars 2012

Mattias Aronsson/Högskolan Dalarna

Mot en ny receptionsforskning?

Den läsarcentrerade litteraturvetenskapen och internet – exemplet *Kiffe*

***kiffe demain* av Faïza Guène**

Bakgrund

Den moderna, på empirisk grund byggda forskningen om verkliga läsares förhållande till litteratur kan sägas ha fötts i och med I. A. Richards pionjärbete *Practical Criticism* från 1929. Som Gunnar Hansson (1995, s. 24) påpekar rörde det sig dock om en på många sätt isolerad forskningsinsats som följdes av mycket få liknande studier. Under många decennier fortsatte man inom litteraturvetenskapen att koncentrera sig på antingen avsändaren (författaren) – eller själva meddelandet (texten). *Mottagarens* roll i skapandet av mening i litterära verk ansågs i allmänhet varken vara viktig eller speciellt intressant. Delvis berodde det sannolikt på den anglosaxiska textcentrerade nykritikens stora genomslag världen över. En annan bidragande orsak kan ha varit att realismens allvetande berättarröst under lång tid dominerade inom skönlitteraturen. Denna berättare hade för vana att ta läsaren vid handen och tryggt och faderligt leda honom eller henne förbi fiktionsvärldens alla fallgropar – vilket gjorde att läsarens tolkningsutrymme länge förblev relativt begränsat. Först i och med modernismens genombrott började denna tingens ordning att på allvar ifrågasättas.

Under 1950- och 60-talen utvecklades ”den nya romanen”, en franskspråkig litterär strömning vars främsta representanter var Alain Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute, Claude Simon, Michel Butor och, åtminstone för en tid, Marguerite Duras. Det nydanande i dessa författares romaner var bl.a. att de fullt medvetet lämnade ”luckor”, eller ”hål” om man så vill, i texten – vilka det sedan var läsarens uppgift att fylla i. Texterna blev alltså ”öppna” –

för att låna ett uttryck från Umberto Eco (1985, s. 69-73) – på ett sätt som få romantexter hade varit tidigare. Robbe-Grillet får väl sägas vara den nya romankonstens portalfigur – och det var också han som författade dess manifest *Pour un nouveau roman* (1963). I detta verk skriver han att den nya tidens romanförfattare har behov av, och även söker, läsarens aktiva samarbete. Mottagarens roll skall vara aktiv, medveten och skapande, enligt Robbe-Grillet. Läsarens uppgift är alltså inte som förr att passivt ta emot en redan färdig och stängd värld. Tvärtom – läsaktens är en skapelseakt där mottagaren aktivt är med och 'uppfinner' verket.¹

Även strukturalisten Roland Barthes poängterade läsarens aktiva och utökade roll i det att han diskuterade "författarens död" i en artikel med samma namn publicerad 1968.² Trots bidragen från dessa inflytelserika kulturpersonligheter kan man inte säga att en läsarcentrerad litteraturvetenskap utvecklades i Frankrike vid denna tid. Däremot hände en hel del i den tyskspråkiga världen, vilket vi ska se närmare på nedan.

Receptionestetik 1.0

Under 1970-talet blev *Reader Response Criticism* och *Rezeptionsästhetik* termer som varje litteraturvetare fick anledning att ta i sin mun. I synnerhet visade sig den tyska Konstanzskolan inflytelserik, med företrädare som Wolfgang Iser och Hans Robert Jauss. Dessa forskare fokuserar starkt på textens mottagarsida och poängterar ofta läsaktens betydelse. Iser hävdar exempelvis att det litterära verket inte utgörs av enbart texten – utan att det är virtuellt till sin natur och skapas i interaktion mellan text och läsare. I sin berömda studie *The Act of Reading* (1978, s. 20-21) skriver han: "Central to the reading of every literary work is the interaction between its structure and its recipient." Och han fortsätter:

[I]t is clear that the work itself cannot be identical with the text or with the concretization, but must be situated somewhere between the two. It must inevitably be virtual in character, as it cannot be reduced to the reality of the text or to the subjectivity of the reader, and it is from this virtuality that it derives its dynamism.

¹ Originaltexten lyder som följer : "Car, loin de le [=le lecteur] négliger, l'auteur aujourd'hui proclame l'absolu besoin qu'il a de son concours, un concours actif, conscient, *créateur*. Ce qu'il lui demande, ce n'est plus de recevoir tout fait un monde achevé, plein, clos sur lui-même, c'est au contraire de participer à une création, d'inventer à son tour l'œuvre – et le monde – et d'apprendre ainsi à inventer sa propre vie." (Robbe-Grillet, 1963, s. 169.)

² Denna mycket inflytelserika artikel (i original "La Mort de l'auteur") har senare även publicerats i *Le Bruissement de la langue* (1984, s. 61-67).

Även hans kollega Hans Robert Jauss påpekar vikten av läsakten. Han antar ett historiskt perspektiv och hävdar att en text inte är tidlös till sin natur, och därför heller inte har en förutbestämd och en gång för alla fastslagen mening att erbjuda mottagaren. Tvärtom kommer texten att läsas och tolkas på olika vis av läsare i olika tider:

A literary work is not an object that stands by itself and that offers the same view to each reader in each period. It is not a monument that monologically reveals its timeless essence. It is much more like an orchestration that strikes ever new resonances among its readers and that frees the text from the material of the words and brings it to a contemporary existence. (Jauss, 1982, s. 21.)

I förordet till *The Act of Reading* (1978, s. x) urskiljer Iser två olika forskningsinriktningar: en som han kallar för *Theory of (Aesthetic) Response* (*Wirkungstheorie* i original) och en annan som han kallar *Theory of (the Aesthetics of) Reception* (på tyska *Rezeptionstheorie*). Skillnaden dem emellan är allt annat än oväsentlig eftersom den rör själva undersökningsfältet. Den förstnämnda varianten är nämligen centrerad på den litterära texten medan man inom den senare inriktningen studerar verkliga läsares reaktioner av lästa texter:

Consequently, a theory of aesthetic response is confronted with the problem of how a hitherto unformulated situation can be processed and, indeed, understood. A theory of reception, on the other hand, always deals with existing readers, whose reactions testify to certain historically conditioned experiences of literature. A theory of response has its roots in the text; a theory of reception arises from a history of readers' judgments. (Iser, 1978, s. x.)

Jag kommer nu att koncentrera mig på studiet av verkliga läsares reaktioner av lästa texter, dvs. den inriktning som Wolfgang Iser kallar för *Theory of the Aesthetics of Reception*, eller bara *Theory of Reception* (på tyska *Rezeptionstheorie*). Traditionellt sett har forskaren inom detta fält kunnat välja mellan två forskningsansatser: antingen studerar man professionella kritikers reception av litterära verk – i så fall kommer undersökningsmaterialet i normalfallet att bestå av recensioner publicerade i dags- eller fackpress – eller också utförs undersökningar där icke-professionella läsare exponeras för text och deras reaktioner studeras med hjälp av frågeformulär eller intervjuer. Som exempel på den första kategorin studier kan anföras Tomas Forsers undersökning av den bakomliggande ideologin i Fredrik Bööks litteraturkritik (1976) och hans senare, diakroniska studie av 1900-talets svenska litteraturkritik (2002), samt Lennart Leopolds avhandling om Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning (2001). Exempel på

den andra inriktningen finner man i Gunnar Hanssons mångåriga arbete – redovisat i ett betydande antal skrifter från 1950-talet och framåt.

Att forskarsamfundet har intresserat sig för professionella kritikers värdering av litteratur är knappast förvånande. Dels har materialet funnits lätt tillgängligt i form av recensioner publicerade i tidningar och tidskrifter, vilka har sparats i olika mediearkiv – dels har man naturligt nog funnit det angeläget att på ett systematiskt och vetenskapligt sätt granska dessa kritikers arbete eftersom de, i synnerhet fram till mitten av nittonhundratalet, hade rollen av mycket inflytelserika smakdomare. Men något representativt urval av populationen ”den läsande allmänheten” har kritikerkåren naturligtvis aldrig utgjort. Av den anledningen har man också intresserat sig för andra kategorier läsares reaktioner inför och användning av litteratur. Här har Gunnar Hansson utfört ett viktigt pionjärarbete. Redan så tidigt som på 1950-talet utförde han empiriska studier av verkliga läsares reaktioner vid läsning av litterära texter. Hansson beskriver sig själv som en lärjunge till den tidigare nämnde I. A. Richards, men som han själv konstaterar fick varken Richards arbeten på 1920-talet eller hans egna insatser på 50-talet speciellt stort genomslag förrän många år senare. Om jag i det följande dristar mig till att diskutera vissa aspekter av Gunnar Hanssons metodval förhindrar det inte att jag samtidigt anser honom vara en av Sveriges allra mest framstående läsarcentrerade litteraturforskare.

I sin avhandling *Dikten och läsaren* (1959, omtryckt 1970) studerar Hansson icke-professionella läsares tolkningar av dikt. Hans upplägg är ungefär följande: forskaren väljer själv ut texterna (i föreliggande fall dikterna) som ska studeras och vilka individer som ska ingå i studien (Hansson, 1970, s. 74-75). Även instruktionerna för arbetet bestäms av forskaren (*ibid.*, s. 78). Min uppfattning är att han därmed på ett avgörande sätt påverkar undersökningens utfall. Man kan nämligen vara säker på att läsningen av de i studien ingående texterna inte hade skett utan forskarens påverkan (åtminstone inte där och då). Naturligtvis hade inte heller kommentarerna från respondenterna – det vill säga just det material som utgör Hanssons korpus – sett dagens ljus utan forskarens uttryckliga anmodan till de medverkande att skriva sådana kommentarer. Dessutom utförde Hansson undersökningen i första hand på sina egna studenter. Forskaren var således universitetslärare och respondenterna hans studenter, vilket i sig utgör ett maktförhållande som rimligtvis kan tänkas påverka utfallet. Härav följer att varken läsningen av dikterna eller responsen på dem uppkommer spontant. Den *läsare* som sägs vara i centrum har alltså inget inflytande över val av text, inte heller över när eller hur denna text skall uppmärksammas. Resultatet blir

naturligtvis en receptionsstudie – men det som studeras är en av forskaren konstruerad reception.

Receptionsetetik 2.0: en ”ny” receptionsforskning?

Sedan något tiotal år tillbaka förs en levande diskussion om litteratur på internetbaserade diskussionsfora och därmed är det också möjligt för forskaren att få tillgång till ”vanliga läsares” spontana kommentarer kring skönlitterära verk. Läsningen är i det här fallet helt frivillig och privat till sin natur, och receptionen är spontan på så vis att kommentarer formuleras och publiceras helt utan inblandning från forskarens sida. Materialet finns ofta tillgängligt för alla som önskar ta del av det på öppna diskussionsfora, hemsidor, bloggar, etc., och går att hitta med hjälp av en vanlig sökmotor.

Den forskning som fram till idag har bedrivits på fältet litteratur och internet har sällan varit direkt receptionsinriktad. De första studierna kunde till exempel vara sammanställningar av material med litterärt och litteraturvetenskapligt intresse som fanns tillgängligt på nätet: det var undersökningar som svarade på frågor av typen ”vilka litterära texter finns digitaliserade” och ”vilket material av litteraturvetenskapligt intresse finns tillgängligt på webben”?³ Den här typen av studier var naturligtvis högaktuella och intressanta när de genomfördes, men det ligger mer eller mindre i sakens natur att informationen de förmedlade mycket snart blev överspelad av den snabba volymökningen av data på internet. När studierna publicerades i pappersform torde de presenterade uppgifterna redan ha varit lätt föråldrade, och idag är de endast av historiskt intresse. Av betydligt längre livslängd är då de litteratursociologiskt inriktade undersökningar som har genomförts. Intressanta sådana studier utfördes redan under tidigt 2000-tal av Johan Svedjedal. I *The Literary Web* (2000) och *Den sista boken* (2001) intresserar han sig för boken som konkret objekt (*codex*) och för övergången från vanlig text till s.k. ”hypertext”. Svedjedals intresse för vad som händer med boken som sådan, och med dess text, i en digital era delas bl.a. av McGann (2001). Ett synnerligen intressant bidrag presenteras också av Petra Söderlund i *Läsarnas nätverk. Om bokläsare och Internet* (2004). Söderlund kombinerar här en sociologiskt inspirerad approach med ett tydligt läsarcentrerat fokus.⁴

³ För exempel på sådana studier se Liljestränd (1997) och Browner, Pulsford & Sears (2000).

⁴ Till studiens uppenbara styrkor hör diskussionen om den *interaktion* som under tidigt 2000-tal utvecklades mellan läsarna på internetsidor som ”Cint” och ”Bokringen”. Sedan hör det till saken att även Söderlunds

Fram till internets genomslag under 1990-talets andra hälft saknade den läsande allmänheten ett egentligt forum där de kunde diskutera litteratur och uttrycka sina åsikter om de lästa verken.⁵ Detta var förunnat de litteraturvetenskapliga forskare som deltar i den akademiska debatten, samt det fåtal professionella kritiker som har sina tribuner på dagspressens kultursidor eller i fackpressens organ – och som har till uppgift att värdera i första hand nyutkommen litteratur. Därför kan man med internets inträde definitivt tala om en demokratisering av litteratursamtalet.

Varför är då denna reception intressant att beforska? Ja, exempelvis kan man i likhet med Gunnar Hansson anse att vanliga läsares användning av litteratur faktiskt är ett forskningsfält som har blivit ganska styvmoderligt behandlat genom historien. Enligt honom är det viktigt att veta vad som läses, hur litteraturen används och hur den tas emot av den läsande allmänheten. Om ett "läsarperspektiv" någon gång har anlagts på litteraturhistorien, har det enligt Hansson så gott som alltid rört sig om att professionella kritikers åsikter har fått komma till uttryck. I *Den möjliga litteraturhistorien* (1995, s. 46-47) skriver han:

I detta sedan länge etablerade perspektiv har det inte funnits något utrymme för läsarnas bidrag till litteraturens fortsatta liv och existens utanför den lilla kretsen av specialister. Läsarnas skapande av mening och värden i de litterära texterna har inte ansetts höra till litteraturens historia, och deras uppfattningar om vad som är god, läsvärd och intressant litteratur har inte haft något inflytande på urval och tyngdpunkter i de litteraturhistoriska handböckerna.

Hanssons perspektiv är här den av demokratiskt patos uppfyllda litteraturhistorikerns. Och han ger i ovannämnda verk också flera belysande exempel på författare som lästs av en bred allmänhet men som antingen aldrig upptagits i den litterära kanon (exempelvis Leon Larson) eller också skrivits ut därifrån av inflytelserika litteraturkritiker (Emilie Flygare-Carlén).

Slutsatsen blir att det finns många aspekter av den läsande allmänhetens förhållande till och användning av litteratur som återstår att studera. Det gäller naturligtvis de gångna tiders läsare som Hansson koncentrerar sig på i *Den möjliga litteraturhistorien*. Men det gäller i lika hög grad 2000-talets läsare, vilka jag ska ägna min uppmärksamhet åt i det följande.

undersökningsmaterial är av föränderlig karaktär. I januari 2012 har t.ex. konsumentsajten Cint bytt namn till "knyt.se" och Bokringen tycks föra en tynande tillvaro där inte mycket verksamhet sker. "Läsarnas nätverk" verkar alltså idag finnas någon annanstans än på de internetsidor som Söderlund studerar.

⁵ Jfr. Söderlunds (2004, s. 12-15) diskussion om "läsargemenskap på Internet".

Val av studieobjekt

När forskaren står i begrepp att undersöka internetreceptionen av ett litterärt verk – eller ett författarskap, eller en genre – är det naturligtvis av största vikt att välja ett lämpligt studieobjekt. Om man ska kunna bygga upp en korpus av material att undersöka krävs det att verket (författarskapet, genren) ifråga på något vis har diskuterats på nätet. Har det inte omnämnts på bloggar, hemsidor, diskussionsfora, etc. – ja, då finns det heller ingen internetreception att studera. Därför är en bästsäljande, franskspråkig ungdomsroman med stort medialt genomslag som *Kiffe kiffe demain*, skriven av en ung författarinna och publicerad under 2000-talet, ett väl valt studieobjekt. Om man vill undersöka den franska internetreceptionen vill säga – på svenskspråkiga sajter har verket diskuterats betydligt sparsammare, trots att romanen relativt snabbt utkom i en svensk översättning.⁶

Förutom litteratur som vänder sig till ungdomar – vilka man numera kan förutsätta har stor datorvana och tillgång till internet – torde sådana populära genrer som fantasy, dokuromaner, deckare, skräckromaner och ”chick lit” vara lämpliga studieområden.⁷

Nedan följer några exempel tagna från en undersökning av internetreceptionen av den franska ungdomsromanen *Kiffe kiffe demain* som utfördes under 2010 och 2011. Romanen publicerades 2004, det vill säga under en tid då internetanvändningen – efter en svag introduktionsfas (mycket på grund av den inhemska konkurrenten ”minitel”) – exploderade i Frankrike. Berättelsen handlar om den femtonåriga flickan Doria, som bor med sin marockanska mamma i en sliten och fattig betongförort utanför Paris. Texten är skriven som en samling dagboksinslag där Doria redogör för sin vardag. När romanen tar sin början har hennes pappa just övergivit familjen och flyttat tillbaka till Marocko för att hitta en yngre kvinna som kan ge honom det som Dorias mor inte lyckats med: ett barn av manligt kön. Doria berättar därefter om sitt vardagsliv, om familjens utsatta ekonomiska situation, om problem i skolan, om drömmar och kärleksbekymmer, om mammans svåra liv som hotellstäderska, men också om hennes emancipation när hon efter många år instängd i hemmet kommer ut i samhället och tack vare kvällskurser lär sig skriva och läsa. Dorias

⁶ Guène, Faïza. 2006. *Kiffe kiffe imorgon* (övers. Lotta Riad). Stockholm: Norstedt.

⁷ Se t.ex. Christina Olin-Scheller som i sin avhandling *Mellan Dante och Big Brother* (2006) ägnar åtskilligt utrymme åt svenska gymnasieelevers läsning av just fantasytexter och den kategori litteratur som hon kallar för ”dokuromaner”. Olin-Scheller studerar dock inte internetreceptionen av dessa texter, utan arbetar på traditionellt vis med djupintervjuer.

attityd går ifrån att vara cynisk och desillusionerad i början av berättelsen, till en betydligt mer positiv livssyn mot slutet av densamma.⁸

Internetreceptionen av *Kiffe kiffe demain*

Utgångspunkten för studien var enkel. Jag ville ta reda på vilka teman som dominerade internetreceptionen av Faïza Guènes debutroman *Kiffe kiffe demain* (2004). Som första steg byggde jag därför upp en korpus. Materialinsamlingen utfördes på enklast möjliga vis: genom att söka på författarens och romanens namn med hjälp av en välkänd sökmotor samlade jag in 102 internetpublicerade recensioner, kommentarer eller andra inlägg om verket. Dessa har publicerats på 13 olika internetsidor av 78 individer mellan 2004 och 2010. Frågor jag ställde mig när jag började analysera korpusen var bland annat följande: Vilka uppgifter tar kommentatorerna upp angående verket och dess författare? Vilka åsikter uttrycks och vilka argument använder man för att formulera dessa åsikter? I det följande ska jag ge en kort sammanfattning av undersökningens resultat.⁹ De teman som oftast togs upp i internetreceptionen av *Kiffe kiffe demain* visade sig vara författarinnans ålder, verkets humor, stilnivå, miljöskildring, läsvänlighet, dess brist på dramatik samt den moraliska upprördhet som vissa individer uttryckte. En mycket översiktlig genomgång av dem följer här:

Författarinnans ålder

Faïza Guène föddes 1985 och var alltså endast 19 år vid publiceringen av *Kiffe kiffe demain*. Denna brådmogna litterära debut omnämns mycket ofta i inläggen, ibland tillsammans med ett beundrande omdöme av typen ”belle prestation”. Några gör en koppling mellan Faïza Guène och Françoise Sagan, som också bara var 19 år när hennes debutroman *Bonjour tristesse* gavs ut 1954.

⁸ Den franska titeln är för övrigt en ordlek som anspelar på just denna utveckling hos jagpersonen. ”Demain” betyder imorgon och huvudpersonen går från en uppfattning om att morgondagen inte kommer att innebära någon förbättring, det blir samma elände då (uttrycket ”c’est kif-kif”) – till att tvärtom skriva i sin dagbok att hon ser fram emot morgondagen, att hon älskar den (verbet ”kiffer” betyder just ”att älska”).

⁹ En utförligare redogörelse av forskningsresultaten har presenterats vid XVIII Skandinaviska romanistkongressen i Göteborg i augusti 2011 och kommer även att publiceras i artikelform i konferensens skriftliga akter.

Humorn

Det framgår tydligt av inläggen i min korpus att romanen allmänt anses vara mycket rolig. Humorn är faktiskt den kvalitet som de flesta kommentatorer nämner som en viktig aspekt av verkets värde. Någon enstaka individ preciserar att det är persongalleriet som är humoristiskt, men på det hela taget kan man inte påstå att humortemat diskuteras speciellt ingående av recensenterna. Man nöjer sig oftast med att notera att boken är rolig – utan att nämnvärt utveckla eller fördjupa ämnet.

Stilnivå och ordförråd

På åtskilliga ställen i min korpus konstateras att Faïza Guène använder sig av en stilnivå som ligger nära det talade språket – och att hennes vokabulär innehåller många ord och uttryck som tillhör ungdomsspråket – och då i synnerhet den slang som utvecklats i storstädernas invandrantäta förortsområden. Meningarna därom är delade: många anser dessa faktorer vara en inte oväsentlig del av verkets kvalitet, medan andra hävdar att den ”låga” stilnivån avslöjar en talanglös författarinna – eller också tycker de att hon saknar vederbörlig respekt för det franska språkets grammatik och struktur.

Miljöskildring

Många personer noterar att *Kiffe kiffe demain* utspelar sig i förortsmiljö. De flesta är positivt inställda till detta val, och tycker att det är på tiden att en författare sätter betongförorten på den litterära kartan. Framför allt anser man att romanen utgör en välkommen kontrast till mediernas vanliga krigsrubriker där förortsmiljön så gott som alltid förknippas med våld, drogmissbruk, upplopp och andra sociala problem.

En kort och lättläst roman

Påfallande många individer i min korpus uppfattar romanen som lättläst. Den är relativt kort (pocketupplagan är på 189 sidor, tryckta med ganska stora bokstäver) och som påpekas ovan ligger både stil och ordval nära talspråket. Därför, hävdar man, passar den också bra som introduktion till böckernas värld för personer som vanligtvis inte läser skönlitteratur. Man tycker helt enkelt att det är ett utmärkt verk att sätta i händerna på personer som är ovana vid eller till och med negativt inställda till böcker och läsning. I synnerhet gäller det unga flickor, vilka man anser bör kunna identifiera sig med huvudpersonen Doria. Och i min korpus finns även ett antal vittnesmål från vad som uppenbarligen är representanter för den ”icke-läsande”

ungdomen. Dessa röster uttrycker att de aldrig frivilligt skulle läsa en bok, men av olika anledningar – oftast på grund av skolan – har de tvingats ta sig an Faïza Guènes roman och nu vill de uttrycka sin positiva överraskning och sin stora beundran för författarinnan. Det är i detta sammanhang värt att notera att så gott som alla individer som formulerar denna åsikt uttrycker sig på SMS- och chattinfluerad franska. Man använder sig alltså av ett sätt att stava, böja verb och konstruera fraser som väsentligt avviker från den vanliga skriftspråksnormen. Eftersom detta alternativa skrivsätt är betydligt mindre vanligt förekommande i korpusen i stort kan det finnas skäl att anta att valet av skrivkod är länkat till individens grundinställning till skönlitteratur.

Brist på dramatisk handling

De personer som uttrycker en till övervägande delen negativ värdering av *Kiffe kiffe demain* hävdar inte sällan att romanen lider brist på action. Som framgår ovan saknas dock inte omtumlande händelser i Dorias liv under den period då vi får följa henne i romanen. Men det är förstås sant att det till stor del rör sig om en sorts vardagsdramatik – och verket kan eventuellt sägas sakna den yttre spänning som framförallt karakteriserar vissa typer av underhållningslitteratur. Deckarnas blodiga mordscener, pojkböckernas äventyr, fantasylitteraturens oftast våldsamma kamp mellan gott och ont lyser till exempel med sin frånvaro i Guènes roman. Det kan i det här sammanhanget vara fruktbart att kort hänvisa till Hans Robert Jauss och dennes nyckelterm ”förväntningshorisont”. Om en individ tidigare endast har läst äventyrlitteratur – eller fantasy, eller deckare – kan man sannolikt anta att denna persons förväntningshorisont är dåligt anpassad för att han eller hon ska kunna ta emot en roman som *Kiffe kiffe demain*. Det som händer, enligt Jauss, är att läsaren vid varje ny läsakt tvingas justera sin förväntningshorisont för att kunna ta till sig den nya texten. Hur reaktionen blir – positiv, oförstående, chockerad, avståndstagande – kommer att bero på det ’estetiska avstånd’ som uppstår mellan läsarens förväntningshorisont och det nya verket.¹⁰

¹⁰ Jauss (1982, s. 25) skriver: “If one characterizes as aesthetic distance the disparity between the given horizon of expectations and the appearance of a new work, whose reception can result in a ‘change of horizons’ through negation of familiar experiences or through raising newly articulated experiences to the level of consciousness, then this aesthetic distance can be objectified historically along the spectrum of the audience’s reactions and criticism’s judgment (spontaneous success, rejection or shock, scattered approval, gradual or belated understanding).”

Moralisk indignation

Några av kommentatorerna i min korpus skriver att de anser att huvudpersonen betar sig illa. Det som upprör dem är att denna romanfigur, åtminstone i berättelsens början, är cynisk och inte sällan fientligt inställd mot representanter för det franska samhället – t.ex. socialsekreterare – och andra personer i omgivningen som vill hjälpa henne. En annan detalj som upprör dessa individer är det överseende som Doria visar mot kriminella handlingar utförda av unga män i hennes närhet.

En möjlig tolkning av denna reception är att läsarna har svårt att skilja mellan fiktion och verklighet. Det skulle i så fall betyda att de tar huvudpersonen på orden och fördömer hennes och de andra romanfigurernas gärningar på samma sätt som de skulle fördöma motsvarande handlingar om de utfördes i verkliga livet. En annan tolkning kan naturligtvis vara att de är medvetna om den fundamentala skillnaden mellan fiktion och verklighet, men anser att litteraturens främsta uppgift är att vara nyttig. Man kräver då att författaren ska föregå med gott exempel och presentera en uppbygglig historia där hjältarna är moraliskt föredömliga romankaraktärer. Exempelvis kan en sådan underliggande ideologi skymta i de fåtal fall i min korpus där Faïza Guène anklagas för att ge en snedvriden och karikerad bild av islam och av troende muslimer – och därigenom i förlängningen bidra till att förvärra islamofobin i det franska samhället.

Ytterligare aspekter av internetreceptionen av Kiffe kiffe demain: olika lässtrategier och outvecklad interaktion

Förutom de teman som jag har redogjort för ovan framträder vid studiet av min korpus också några andra intressanta aspekter av internetreceptionen av Faïza Guènes roman. Dit hör till exempel frågan om vilken lässtrategi publiken väljer. Det framgår av kommentarerna i korpusen att ett brett spektrum av strategier förekommer. Vissa läsare visar ett distanserat och reflekterande förhållande till det imaginära universum som romanen utgör. Deras relation till texten skiljer sig sålunda inte nämnvärt från den genomsnittlige professionella kritikerns förhållande till skönlitteratur. Men det finns också en annan kategori läsare representerad i korpusen. Dessa individer lever sig på ett tydligt vis in i fiktionsvärlden och har alltså ett betydligt mer direkt och oreflekterat förhållande till den.¹¹ Deras attityd till den påhittade världen kan se ut på olika sätt: antingen identifierar de sig med huvudpersonen– eller också

¹¹ Det förekommer till exempel att man i inläggen tackar, inte författarinnan Faïza Guène, utan huvudpersonen ("merci Doria!") för den positiva läsupplevelsen.

tar de direkt avstånd från henne (se ovan under rubriken ”moralisk indignation”). Oavsett reaktion – positiv eller negativ – kännetecknas den senare lässtrategin av en utsuddning av skillnaden mellan fiktion och verklighet, vilket resulterar i en mycket subjektiv och känslomässig reception som alltid utgår från individens personliga perspektiv.¹²

En annan fråga som också är värd att uppmärksamma är huruvida det förekommer någon egentlig interaktion på de internetfora där *Kiffe kiffe demain* diskuteras. Svaret på den frågan är ”ja”, det förekommer en viss interaktion mellan olika individer – men detta samspel är relativt begränsat. I det stora flertalet fall rör det sig helt enkelt om att en person svarar på en fråga som ställts i forumet, eller också kommenterar någon en åsikt som tidigare uttryckts där. Det finns i min korpus mycket få fall där man kan urskilja en längre diskussionstråd som involverar flera deltagare och/eller där varje individ bidrar med flera inlägg.

Genomgången ovan ska ses som exempel på vilka teman som visade sig fånga läsarnas intresse just vad gäller romanen *Kiffe kiffe demain*. Hade undersökningen gällt ett annat litterärt verk hade sannolikt andra aspekter framträtt som viktiga i den internetbaserade receptionen. Föreliggande studie ska givetvis endast ses som en punktinsats på ett forskningsfält där det krävs många fler insatser – både av typen isolerade analyser som den här, och mer ambitiösa och övergripande undersökningar.

De stora fördelarna med att studera internetreceptionen av ett litterärt verk är som tidigare nämnts att all läsning har skett helt frivilligt och på läsarens eget initiativ – och att alla recensioner, kommentarer och inlägg i korpusen har uppkommit spontant och helt utan forskarens påverkan. Därför rör det sig här inte om ett av forskaren konstruerat mottagande utan om en i sanning genuin reception.

Men metoden har naturligtvis också sina nackdelar – märkligt hade det väl varit annars? I nästa avdelning ämnar jag redogöra för några viktiga problem som kan uppstå vid denna typ av undersökning.

¹² Jfr. Charles Sarland (1991, s. 79-101) som utifrån djupintervjuer med läsande ungdomar kommer fram till att en positiv läsoplevelse för den kategori läsare som han undersöker grundar sig i att den unga individen känner igen sig själv i texten. En negativ värdering av litterära verk har på motsvarande vis ofta sin grund i att läsaren inte lyckas finna sig själv i texten. Även Olin-Scheller (2006, s. 225) påpekar vikten av att läsningen har relevans för den unga läsarens liv och kallar det, med hänvisning till Jon Smidt, för *subjektiv relevans*. Olin-Schellers respondenter uttrycker tydligt att svenskundervisningens fiktionstexter saknar subjektiv relevans för dem, medan de ”fritidstexter” som de själva väljer erbjuder just detta – och därför upplevs som betydligt intressantare. Likheterna med den internetreception av *Kiffe kiffe demain* som redovisas här är alltså slående. Romanen är för de flesta läsare i min korpus en ”fritidstext” som valts frivilligt och som uppskattas för den subjektiva relevans som läsarna finner i den.

Några nackdelar med att studera internetreception av litterära verk

Efter att ha genomfört en studie i begränsad skala av internetreceptionen av Faïza Guènes debutroman *Kiffe kiffe demain* anser jag att de viktigaste nackdelarna med att undersöka ett litterärt verk – med den metodik som beskrivits ovan – är följande: Forskarens möjlighet att påverka undersökningsmaterialets kvalitet är ytterst begränsad. Det vill säga det som är en fördel (materialets karaktär av spontan reception) är även en nackdel. Man kan som forskare inte ställa vilka frågor man vill till respondenten, till skillnad från om man väljer att utföra djupintervjuer. Inga följdfrågor är möjliga, man kan inte be om förklaringar eller förtydliganden. Man kan inte välja ut respondenterna och får därmed ingen kontroll över urvalet och heller ingen ingående kunskap om deras bakgrund.¹³ Mina kunskaper om de individer som uttalar sig i korpusen begränsas till det fåtal uppgifter som de ger om sig själva – och naturligtvis är jag medveten om att även dessa sparsamma indikationer kan vara osanna. En god utgångspunkt för forskaren är att alltid förhålla sig skeptisk till alla uppgifter som uttrycks på nätet. Sammanfattningsvis saknar jag de bakgrundsvariabler som behövs för att kunna behandla mina uppgifter på ett statistiskt tillförlitligt vis. Korpusen kan alltså inte användas för att ta fram någon sorts kvantitativ information, och eftersom urvalet individer inte kan garanteras vara representativt för populationen ”den läsande allmänheten” kan resultaten heller inte antas gälla utanför den undersökta gruppen.

Förutom ovanstående nackdelar, som framförallt är av undersökningsmetodologisk karaktär, finns även ett antal viktiga etiska frågor som forskaren måste förhålla sig till vid internetbaserad receptionsforskning. I nedanstående stycke följer en genomgång av dessa aspekter.

Etiska aspekter

I sin tidigare anförda studie *Läsarnas nätverk. Om bokläsare och Internet* (2004) för Petra Söderlund ingen närmare forskningsetisk diskussion, utan hävdar helt enkelt att information som publicerats på personliga webbplatser och internetbaserade diskussionsfora fritt kan hämtas därifrån eftersom dessa ”är att betrakta som offentligt publicerade handlingar” (*ibid.*, s. 17). Detta tillvägagångssätt må vara *juridiskt* korrekt men det är, enligt min mening, att

¹³ Jfr. Gunnar Hanssons (1988, s. 163-167) mycket elaborerade intervjuformulär där han bl.a. tar reda på sådana bakgrundsfaktorer som utbildningsnivå, yrke, civilstånd, mediekonsumtion (dags- och veckopress, TV, bio), läsvanor för litteratur, m.m.

göra det alltför enkelt för sig som forskare. Det finns nämligen en uppsjö av *etiska* frågor att ta ställning till i samband med den typ av receptionsforskning som skissats ovan. Ett viktigt rättesnöre i det här sammanhanget är de rekommendationer som AoIR (Association of Internet Researchers) publicerade år 2002.¹⁴ De principer som framträder som speciellt viktiga i detta dokument är *anonymitet* och *informerat samtycke*.¹⁵ AoIR poängterar att osäkerhet och oenighet på området är svårt att undvika eftersom varje enskilt forskningsproblem kan ge upphov till flera olika ställningstaganden – vilka alla kan vara etiskt försvarbara. Det betyder dock inte att organisationen förordar etisk relativism och anser att ”allt är tillåtet”. Men, säger AoIR, man kan heller inte ge en entydig riktlinje som kan appliceras på all internetbaserad forskning, oavsett inriktning och sammanhang.¹⁶ Anonymitet och informerat samtycke är alltså två huvudprinciper – därutöver ställer AoIR upp ett antal viktiga frågor. Dessa rör exempelvis var och hur materialet som ska studeras har publicerats. Är forumet stängt eller öppet för allmänheten? Är diskussionsinläggen tänkt att vara efemära (som det i normalfallet är frågan om i en chatt) eller publiceras de tvärtom med tanke på att de ska sparas elektroniskt under överskådlig tid (som på en hemsida eller en blogg)? AoIR poängterar att frågan om vilket forum det rör sig om är viktig och relevant i sammanhanget. Ju mer publikt forumet är desto mindre hänsyn behöver eventuellt tas till deltagarnas anonymitet och rätt till informerat samtycke.¹⁷ Man lyfter exempelvis frågan om vilka antaganden deltagarna kan förväntas göra vad gäller den information som de publicerar på internet. Förväntar de sig att kommunikationen är privat? Ja, då måste forskaren ta mycket stor hänsyn till sekretessprincipen. Men om inläggen publicerats på helt öppna webbplatser kan denna princip minska i vikt.¹⁸ Ytterligare en fråga som AoIR vill att forskaren ska ställa

¹⁴ Se Charles Ess & AoIR ethics working committee (2002): “Ethical decision-making and Internet research. Recommendations from the aoir ethics working committee”, (<http://aoir.org/reports/ethics.pdf>). Konsulterad 2011-12-02.

¹⁵ Dvs. principen om att individens identitet inte röjs, respektive principen om att den medverkande får information om undersökningens upplägg och syfte, blir tillfrågad om huruvida han eller hon önskar delta, samt får möjlighet att när som helst dra sig ur studien.

¹⁶ “[T]he issues raised by Internet research are ethical problems precisely because they evoke more than one ethically defensible response to a specific dilemma or problem. *Ambiguity, uncertainty, and disagreement are inevitable*. [...] At the same time, recognizing the possibility of a range of defensible ethical responses to a given dilemma does not commit us to ethical relativism (“anything goes”). [...] we endorse here a middle-ground between ethical relativism and an ethical dogmatism (a single set of ostensibly absolute and unquestionable values, applied through a single procedure, issuing in ‘the’ only right answer – with all differing responses condemned as immoral).” (AoIR, 2002, s. 4.)

¹⁷ “The greater the acknowledged publicity of the venue, the less obligation there may be to protect individual privacy, confidentiality, right to informed consent, etc.” (*Ibid.*, s. 5.)

¹⁸ “Do participants in this environment assume/believe that their communication is private? If so [...] then there may be a greater obligation on the part of the researcher to protect individual privacy in the ways outlined in human subjects research (i.e., protection of confidentiality, exercise of informed consent, assurance of

sig är om personen som uttalat sig på nätet skulle kunna tänkas utsättas för obehag, fara, skada eller dylikt om innehållet i kommentaren skulle bli känd utanför det forum där den har publicerats. Forskaren får aldrig orsaka någon skada, påpekar man. Om studien berör områden som kan tänkas upplevas som känsliga – som exempelvis psykologiska, medicinska, sexuella eller religiösa ämnen – bör forskaren iaktta speciell försiktighet, men om forskningen rör okontroversiella ämnesområden anses risken för den enskilda individen vara liten.¹⁹

Korpusen i föreliggande studie är uppbyggd av recensioner av och kommentarer till det skönlitterära verket *Kiffe kiffe demain* tagna från helt publika webbplatser, öppna för allmänheten utan lösenord, medlemskap eller dylikt. Vem som helst kan hitta inläggen genom att söka på författarinnans namn och romanens titel med hjälp av en vanlig sökmotor. Personerna som har laddat upp sina kommentarer på dessa webbsidor bör därför rimligtvis vara medvetna om att deras ord kan läsas av en bred allmänhet. En individs åsikter om Faïza Guènes roman får väl också anses röra ett relativt trivialt ämnesområde, och de kan svårligen tänkas framkalla individen skada blev de kända utanför forumet. Ändå har jag, för säkerhets skull, varit noggrann med att anonymisera alla i korpusen förekommande kommentarer. Har personen uttalat sig med ett personnamn, har jag bytt ut detta och ersatt det med ett fingerat namn. Även uppenbara pseudonymer har ersatts av påhittade alias. Inga källhänvisningar ges heller till de internetadresser där kommentarerna finns publicerade.²⁰ Däremot har jag inte kontaktat de personer vars kommentarer utgör min korpus för att inhämta deras informerade samtycke. Anledningen är att jag anser att den långt drivna anonymitetsprincipen i studien skyddar dessa personers identitet och privatliv på ett tillfredsställande vis.

När alla faktorer vägs samman anser jag det vara etiskt försvarbart att använda mig av det material som jag samlat ihop i min korpus – utan de medverkande individernas informerade samtycke, men i gengäld med stor noggrannhet vad gäller anonymitetsprincipen.

anonymity – or at least pseudonymity – in any publication of the research, etc. If not – e.g., if the research focuses on publicly accessible archives; inter/actions intended by their authors/agents as public [...] then there may be less obligation to protect individual privacy.” (*Ibid.*, s. 7.)

¹⁹ ”If the *content* of a subject’s communication were to be known beyond the confines of the venue being studied – would harm likely result? [...] A primary ethical obligation is to *do no harm*. Good research design, of course, seeks to minimize risk of harm to the subjects involved. [...] if the content is relatively trivial, doesn’t address sensitive topics, etc., then clearly the risk to the subject is low.” (*Ibid.*, s. 8.)

²⁰ I det här fallet har jag alltså gjort en avvägning mellan anonymitetsprincipen och det vanliga forskningsmässiga kravet på att skribenten öppet ska redovisa sina källor – och låtit sekretessen vara den överordnade ledstjärnan.

Avslutning

Min studie visar vilka aspekter som ett åttiotal läsare av Faïza Guènes debutroman *Kiffe kiffe demain* tar upp till diskussion när de uttalar sig på nätet, och ger därigenom en indikation om hur dessa individer använder sig av texten och vad den betyder för dem. För det stora flertalet läsare rör det sig om en frivilligt vald ”fritidstext”, men det finns också exempel på individer som genom skolans försorg tvingats att läsa den. Viktiga teman som framträder är som tidigare nämnts författarens ålder, verkets miljöskildring, stil och humor. Receptionen framstår som till viss del subjektiv och känslotyrd: vissa kommentatorer identifierar sig starkt med huvudpersonen medan andra lika starkt tar avstånd från hennes agerande. Samtidigt finns även ett mer neutralt förhållningssätt till fiktionsvärlden representerat i korpusen, vilket gör att variationen av lässtrategier faktiskt är relativt stor.

Interaktionen på nätet är inte speciellt utvecklad, trots att internetmediet möjliggör ett betydande samspel mellan läsarna. Detta kan tyda på att läsakten fortfarande av många människor upplevs som en privat och intim sysselsättning, som inte utan vidare går att diskutera med andra personer – även om de tekniska möjligheterna till det numera finns.

Internetreceptionen av litterära verk är ett fält som ligger öppet att beforska. Min studie utgör endast en punktinsats inom ett forskningsfält som än så länge befinner sig i sin linda. Forskarsamfundet behöver ta fram mycket mer information om hur olika kategorier läsare tar emot och diskuterar olika sorters litteratur på nätet. Ett intressant studieområde inför framtiden skulle exempelvis kunna vara att diakroniskt undersöka hur internetbaserad reception av litterära verk utvecklas över tid.

Jag är övertygad om att den inriktning som bland andra Petra Söderlund (2004) har stakat ut – en läsarcentrerad receptionsforskning med utgångspunkt i internetmediet – definitivt har framtiden för sig. Inte bara tillämpade studier som den här kommer att genomföras i framtiden. Även nya och övergripande läsarcentrerade litteraturteorier kommer att behöva formuleras – teorier anpassade för de nya receptionsformer som internet möjliggör, samt eventuellt också för de nya former av läsande som övergången från pappersböcker (codex) till s.k. läsplattor kan tänkas ge upphov till.

Källförteckning

- Barthes, Roland. 1984. *Le Bruissement de la langue*. Paris : Seuil.
- Browner, S., Pulsford, S. & Sears, R. 2000. *Literature and the Internet. A Guide for Students, Teachers, and Scholars*. New York: Garland.
- Eco, Umberto. 1985. *Lector in fabula. Le Rôle du lecteur ou la Coopération interprétative dans les textes narratifs*. Paris : Grasset & Fasquelle.
- Ess, Charles & AoIR ethics working committee. 2002. "Ethical decision-making and Internet research. Recommendations from the aoir ethics working committee". (<http://aoir.org/reports/ethics.pdf>). Konsulterad 2011-12-02.
- Forser, Tomas. 1976. *Böoks 30-tal. En studie i ideologi*. Stockholm: PAN/Norstedt.
- Id. 2002. *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*. Gråbo: Anthropos.
- Guène, Faïza. 2004. *Kiffe kiffe demain*. Paris: Hachette.
- Id. 2006. *Kiffe kiffe imorgon* (övers. Lotta Riad). Stockholm: Norstedt.
- Hansson, Gunnar. 1970 (urspr. 1959). *Dikten och läsaren*. Stockholm: Prisma.
- Id. 1988. *Inte en dag utan en bok. Om läsning av populärfiktion*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, 30.
- Id. 1995. *Den möjliga litteraturhistorien*. Stockholm: Carlssons.
- Iser, Wolfgang. 1978. *The Act of Reading*. London: John Hopkins.
- Jauss, Hans Robert. 1982. *Toward an Aesthetic of Reception*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Leopold, Lennart. 2001. *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning*. Hedemora: Gidlund.
- Liljestrand, Jens. 1997. "Litteraturen och Internet". I: *Litteraturens ställning*. Stockholm: Carlssons, s. 124-134.
- McGann, Jerome. 2001. *Radiant Textuality. Literature after the World Wide Web*. New York & Basingstoke: Palgrave.
- Olin-Scheller, Christina. 2006. *Mellan Dante och Big Brother. En studie om gymnasieelevers textvärldar*. Karlstad: Karlstad University Studies 2006:67.
- Richards, I. A. 1973 (urspr. 1929). *Practical Criticism. A Study of Literary Judgment*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Robbe-Grillet, Alain. 1963. *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard.

- Sarland, Charles. 1991. *Young People Reading. Culture and Response*. Milton Keynes & Philadelphia: Open University Press.
- Svedjedal, Johan. 2000. *The Literary Web. Literature and Publishing in the Age of Digital Production. A Study in the Sociology of Literature*. Stockholm: Acta Bibliothecae regiae Stockholmiensis, nr. 62.
- Id.* 2001. *Den sista boken*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Söderlund, Petra. 2004. *Läsarnas nätverk. Om bokläsare och Internet*. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, nr. 47.